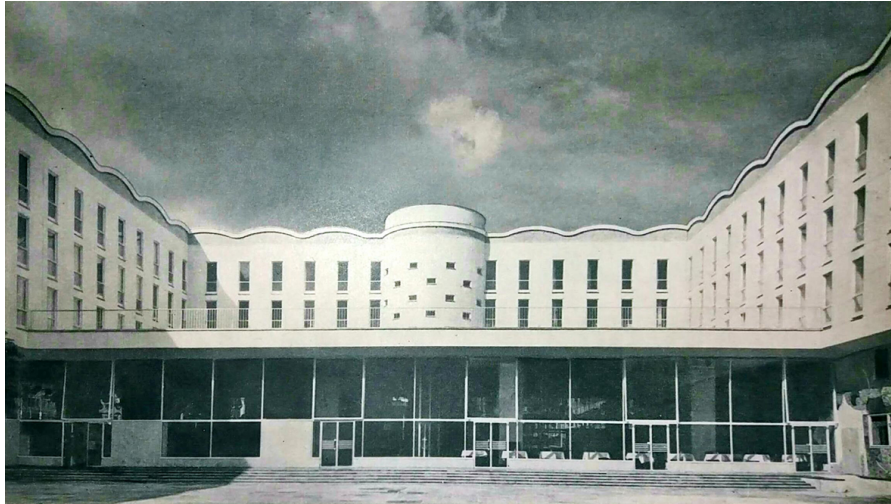

Zbyszko Siemaszko, Widok od dziedzińca, lata 60. XX wieku, Miesięcznik „Architektura” 1962, SARP

Tytuł

„Okazały, największy i jedyny w swoim rodzaju” Dom Chłopa w Warszawie

Autor

Adam Parol Anna Helena Przybyła

Źródło

MIEJSCE 5/2019

URL

<http://miejsce.asp.waw.pl/okazaly-najwiekszy-i-jedyny-w-swoim-rodzaju/>

Abstrakt

Dom Chłopa to budynek obecny we wciąż żywych wspomnieniach, tekstach z epoki i nawiązaniach popkulturowych. Mimo że jest obiektem niemal kultowym, nigdy nie doczekał się monograficznego opracowania. W artykule podjęto próbę zarysowania jego historii w szerokiej perspektywie: od pierwszych głosów mówiących o konieczności budowy centralnego domu ludowego w Warszawie na początku XX wieku, po zmiany polityczne po II wojnie światowej, które umożliwiły zbiórkę pieniędzy oraz realizację obiektu. Budynek odpowiadał na potrzeby społeczno-kulturalne ludności wiejskiej, a także realizował propagandowe cele polityczne władz. Prywatyzacja w latach dziewięćdziesiątych przyniosła liczne zmiany – emancypacyjną działalność instytucji społecznej zastąpił interes prywatny. Miała miejsce rozbudowa, przebudowa wewnątrz i zniszczenie dekoracji. Dom Chłopa z symbolu odwilży stał się symbolem transformacji.

Artykuł¹ przedstawia zarys historii Domu Chłopa w Warszawie – od pierwszych głosów o potrzebie jego budowy na początku wieku XX, przez kolejne próby jego realizacji, aż po stan obecny, będący wynikiem transformacji ustrojowej w Polsce po 1989 roku. Opis działań pokoleń działaczy i działaczek ludowych, które przyczyniły się do powstania Domu Chłopa w Warszawie, ma na celu ukazanie długiego trwania idei zmaterializowanej dzięki sprzyjającej atmosferze odwilży politycznej drugiej połowy lat pięćdziesiątych. Przez przeszło 30 lat obiekt odpowiadał na potrzeby społeczne

ludności wiejskiej i polityczne władz, a prywatyzacja i przebudowa zatarły nie tylko architektoniczny wyraz budynku, ale także zakończyły jego działalność instytucjonalną.

Idea

W 1911 roku na łamach tygodnika „Zaranie” działacz ruchu ludowego Tomasz Nocznicki pisał o potrzebie budowy domów ludowych w całym kraju. Miały to być instytucje o charakterze przede wszystkim oświatowym i kulturalnym, działające na wsiach i w miastach². Rok później w tym samym czasopiśmie ukazał się krótki tekst chłopa, Zygmunta Borkowskiego, o konieczności budowy domu ludowego w Warszawie. Potrzebę tę argumentował brakiem wiedzy o dobrych i tanich miejscach noclegowych wśród ludności wiejskiej przyjeżdżającej do Warszawy, opierając się na doświadczeniach własnych i swoich sąsiadów. Dom miał być także miejscem integracji rolników z różnych części kraju oraz forum wymiany wiedzy³.

W 1913 roku temat budowy centralnego domu ludowego był szeroko dyskutowany na zjeździe kółek rolniczych⁴, a w czasopiśmie „Zaranie” opublikowany został tekst Józefa, nauczyciela ludowego, który podał kolejne argumenty do dyskusji, tym razem o charakterze politycznym⁵. Autor powołuje się na słowa Stanisława Leszczyńskiego: „Wyrażenie »pan z panów« radzę zamienić wyrażeniem »pan z chłopów«, bo im znamienitszy i bogatszy pan, tem więcej do niego spłynęło pracy chłopskiej”⁶. Píše o konieczności uświadomienia sobie, ile wielkich fortun, a przez to, pałaców i zamków, pochodzi z niewolniczej pracy jego i jego przodków. Chce, aby zrozumiano, że koszt budowy domu ludowego w Warszawie jest niewielki w porównaniu z tym, ile chłopci stracili, będąc przez lata wykorzystywani. Dom Chłopa, w przeciwieństwie do zbytków należących do tych, których Leszczyński nazywa „panami z panów”, byłby wspólną własnością chłopów. Duże znaczenie ma dla autora postępująca emancypacja ludności wiejskiej, której konsekwencją są częste wyjazdy do Warszawy.

Podobne spojrzenie na tę sprawę znajdziemy kilkadziesiąt lat później w broszurze *Budujemy Dom Chłopa*: „Powstawały w Warszawie gimnazja i szkoły dla pańskich dzieci, budowano wspaniałe pańskie pałace. [...] Czy zbudowano cokolwiek dla chłopa, który swoją pracą żywił kraj?”⁷. Ten propagandowy tekst zaskakująco trafnie obrazuje warunki, w jakich chłopci zmuszeni byli nocować w stolicy: „Hotele były na chłopską kieszeń za drogie, sypiali więc w brudnych zajazdach lub siedzieli noc całą na twardej ławce na dworcu kolejowym wśród bezustannego zgiełku i zamętu. Jeśli się zdarzył jakiś chłopski zjazd, to wielu spało na podłodze, a byli i tacy, którzy nie znaleźli nawet tam miejsca i siedzieli w nocy na schodach czy w bramie (narażając się często na kpiny i pośmiewiska)”⁸.

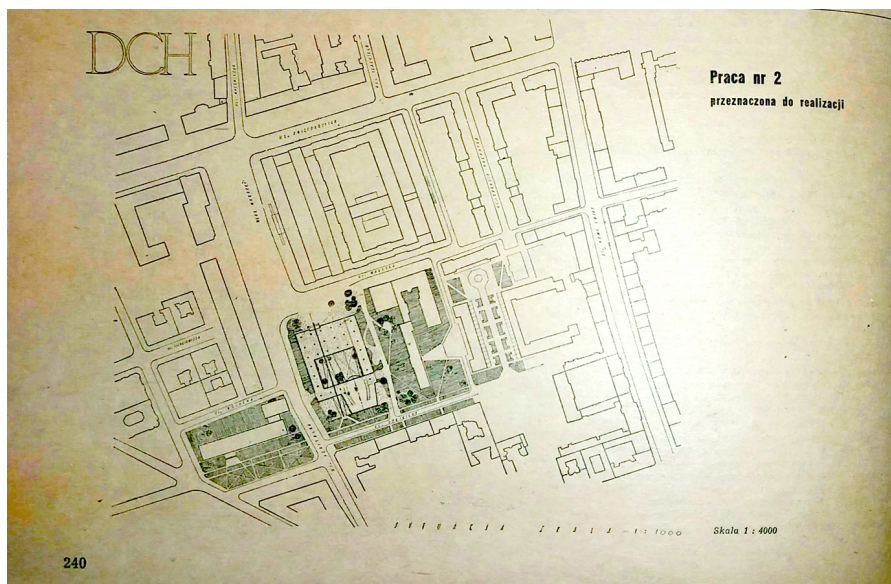
Temat budowy domu ludowego⁹ w Warszawie był podnoszony wielokrotnie, jednak nie zaistniały

sprzyjające temu warunki polityczne i ekonomiczne. Po wojnie oceniano to jako przejaw obaw, że: „Mógłby taki dom chłopski w stolicy stać się miejscem spotkań chłopów i robotników, miejscem wzajemnego porozumienia się, a przecież polityka rządów burżuazyjnych polegała właśnie na skłóceniu chłopów z robotnikiem, na okłamywaniu chłopów, że jego interesy są sprzeczne z interesami robotnika, na rozbijaniu jedności ludzi pracy. Bo takiej jedności bali się jak ognia przedwojenni władcy Polski”¹⁰.

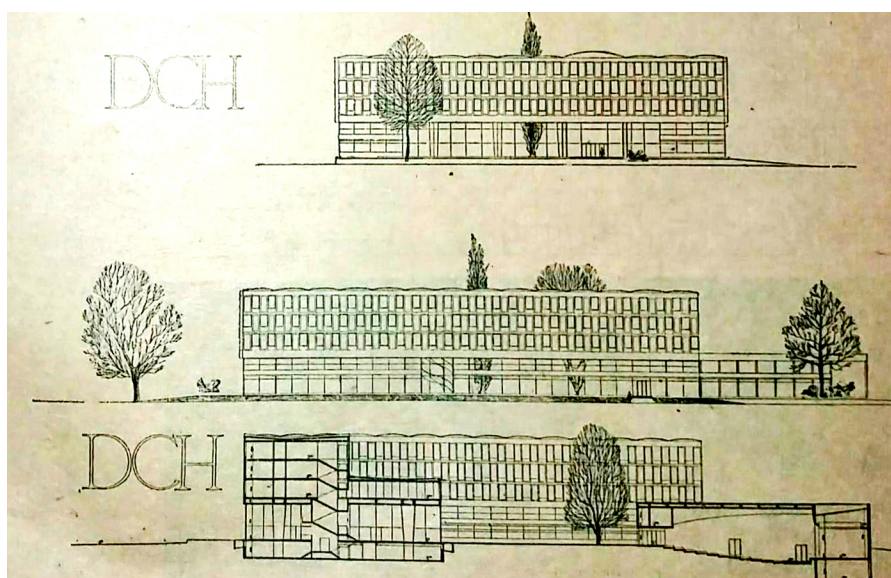
Zmiany polityczne po drugiej wojnie światowej spowodowały ponowne zainteresowanie tematem. Już w 1946 roku Zjednoczone Stronnictwo Ludowe (ZSL), Związek Samopomocy Chłopskiej (ZSCh), Związek Młodzieży Wiejskiej RP Wici oraz Naczelna Rada Odbudowy Warszawy (NROW) podjęły pierwsze działania organizacyjne oraz rozpoczęły kolejną zbiórkę funduszy¹¹. Proponowany program Domu Chłopa łączył funkcję społeczno-kulturalno-oświatowego centrum ludności wiejskiej oraz siedziby organizacji ludowych, w tym ZSCh i zrzeszeń branżowych związku¹². Budynek miał pomieścić hotel, stołówkę, salę zebrań, biura, bibliotekę z czytelnią¹³, ambulatorium, instytuty, organizacje młodzieżowe, związki kulturalne, wystawy, a nawet drukarnię. Według ZSCh niezbędna była duża, otwarta przestrzeń, umożliwiająca organizowanie masowych zjazdów¹⁴, wystaw rolniczych, a także powstanie boiska, terenów doświadczalnych i laboratoriów dla instytutów, a nawet muzeum etnograficznego¹⁵.

Realizację inwestycji przewidywano w trzech etapach. Najpierw miał powstać budynek główny mieszczący trzy sale konferencyjne¹⁶, hotel i bursę dla młodzieży wiejskiej z 250 miejscami noclegowymi, a także część biur dla ZSCh oraz zrzeszeń branżowych. Następnie planowane były kolejne biura dla 1500 osób, a w ostatnim etapie – biura dla innych organizacji oraz pozostałe obiekty¹⁷. Już wtedy Komitet Budowy prowadził rozpoznanie wśród organizacji, których działalność była związana z misją Domu Chłopa, w sprawie zapotrzebowania na powierzchnię lokali¹⁸.

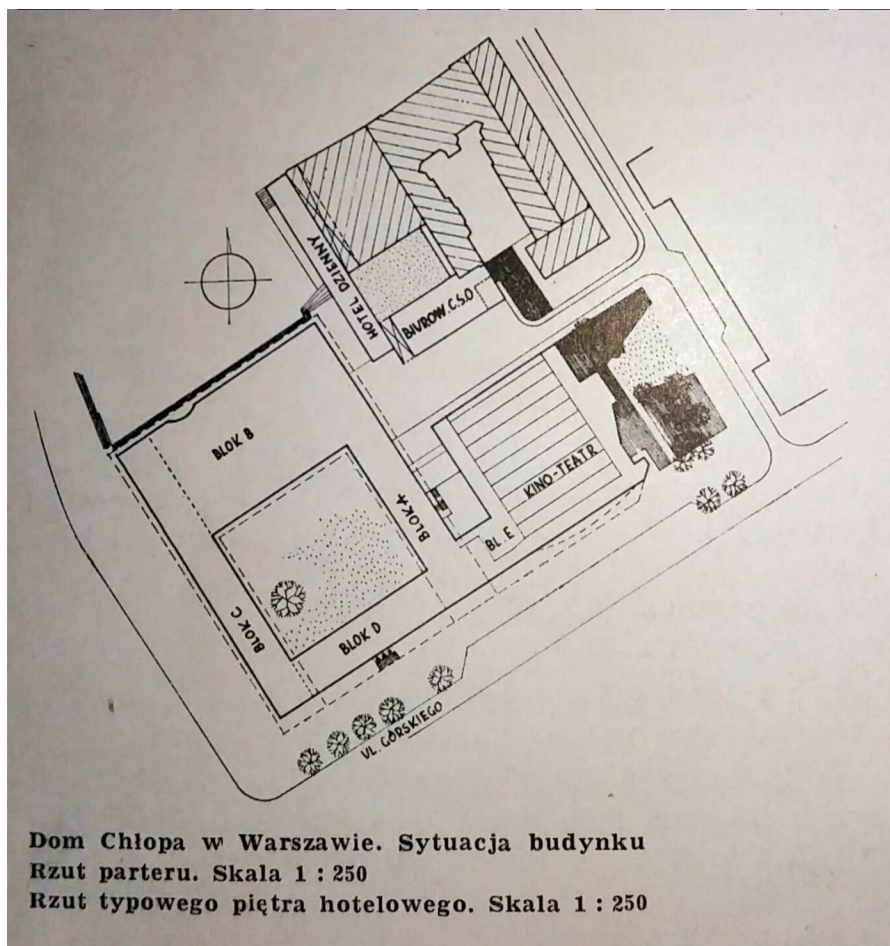
W 1947 roku Dom Chłopa postanowiono zlokalizować przy poszerzonej ulicy Marszałkowskiej (między ulicami Zielną, Żłotą i Sienną – na terenie dzisiejszego placu Defilad). Obok planowano budowę siedziby Centralnej Komisji Związków Zawodowych (CRZZ). Teren został odgruzowany w dniu Święta Ludowego w czynie społecznym przy udziale chłopskich furmanek z okolic Warszawy¹⁹. W tym samym roku rozpisano zamknięty konkurs architektoniczny, który nie został rozstrzygnięty²⁰.

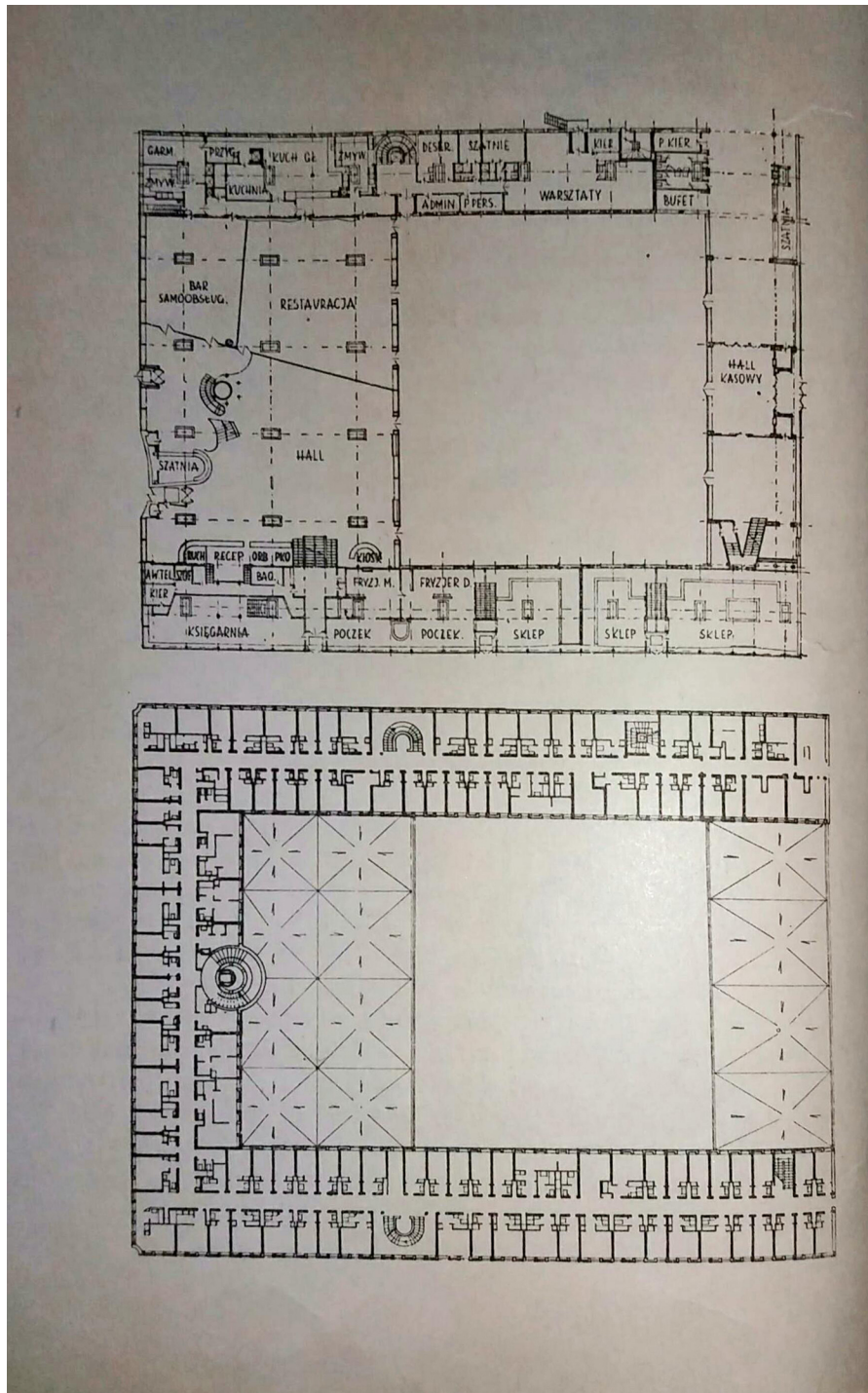
M. Handzelewicz-Waławek, B. Pniewski, Konkursowy projekt Domu Chłopa, sytuacja, 1957, Miesięcznik „Architektura” 1958, SARP

M. Handzelewicz-Waławek, B. Pniewski, Elewacje i przekroje, 1957, Miesięcznik „Architektura” 1958, SARP

M. Handzelewicz-Wacławek, B. Pniewski, Sytuacja budynku, Miesięcznik „Architektura” 1962, SARP

M. Handzelewicz-Waławek, B. Pniewski, Rzut parteru i typowego piętra hotelowego, Miesięcznik „Architektura” 1962, SARP

W 1950 roku powołano Centralny Komitet Budowy Domu Chłopa pod patronatem prezydenta Bolesława Bieruta. Na przewodniczącego powołano marszałka sejmu Władysława Kowalskiego, jego zastępcami zostali wicepremier Hilary Chełchowski i członek Rady Państwa Józef Niećko, a w Komitecie znaleźli się przedstawiciele Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), ZSL, ZSCh, CRZZ, Związku Młodzieży Polskiej, Ligi Kobiet oraz Związku Literatów. W skład Sekretariatu Komitetu weszli przedstawiciele Komitetu Centralnego PZPR, Naczelnego Komitetu Wykonawczego ZSL oraz Zarządu Głównego ZSCh²¹. Wraz z nim powstały komitety wojewódzkie,

powiatowe, gminne i gromadzkie, które działały w oparciu o struktury ZSCh.

Pierwsze posiedzenie Centralnego Komitetu odbyło się 16 grudnia 1950 roku. Podczas spotkania dyskutowano o stosunku powierzchni części usługowej do społeczno-kulturalnej, umiejscowieniu instytucji o charakterze państwowym²², a także problemie narastającego niezadowolenia środowisk wiejskich w związku z przeciągającą się decyzją o rozpoczęciu budowy. Zdecydowano, że Dom Chłopa powinien być zbudowany w centrum Warszawy i mieć charakter społeczno-kulturalny z przewagą części usługowej. Przewidziano 1000 miejsc hotelowych, z których połowa miała się znaleźć w dużej sali przeznaczonej na masowe noclegi oraz odpoczynek dzienny²³.

Ponownie rozpoczęto zbiórkę funduszy. Realizowano ją według założonego programu, który zakładał sprzedaż 5,4 mln cegiełek na łączną sumę 20 mln złotych²⁴. Luty 1951 roku został ogłoszony miesiącem budowy Domu Chłopa, a akcja nasilała się w trakcie uroczystości i świąt obchodzonych przez społeczność wiejską, szczególnie w okresie Święta Ludowego oraz dożynek. Podkreślano rolę zaangażowania lokalnych komitetów oraz ich współzawodnictwo. W ramach akcji propagującej zbiórkę wydano broszurę o idei budowy „wielkiego, okazałego i monumentalnego”²⁵ Domu Chłopa, w którym „każdy chłop, przybywający do Warszawy, znajdzie gościnę, nocleg, opiekę, pomoc w załatwianiu sprawy, dla której przyjechał”²⁶, opisującą także doniosłą rolę sojuszu robotniczo-chłopskiego w walce o zniesienie pańskiego ucisku i realizacji planu sześcioletniego.

Zbiórka była prowadzona z długimi przerwami do 1953 roku. Od początku krytykowano przebieg akcji propagandowej na szczeblu krajowym i lokalnym, brak komunikacji i opieszałość komitetów, a także trudną współpracę między organizacjami wchodzącymi w skład Centralnego Komitetu. Spowodowało to oparcie większości działań na strukturach ZSCh. Mimo problemów zebrano ponad połowę założonej kwoty – 10 milionów 34 tysiące złotych²⁷.

Nadal trwała dyskusja na temat lokalizacji Domu Chłopa, ponieważ na wybranym w latach czterdziestych terenie przy ulicy Marszałkowskiej został zaprojektowany plac Defilad. Początkowo brano pod uwagę teren w Alejach Jerozolimskich 67/77 (naprzeciwko dzisiejszego Dworca Centralnego), następnie uzyskano nową lokalizację przy Krakowskim Przedmieściu 62, na terenie dawnego Pałacu Kazanowskiego. Krytykowano ją za znaczne utrudnienia w realizacji ze względu na „zabytkowy charakter obiektu, konieczność likwidacji lub przeniesienia istniejących i prosperujących w tym obiekcie instytucji”²⁸, a także brak możliwości swobodnego kształtowania bryły i programu funkcjonalnego budynku oraz nieodpowiednie położenie.

W 1953 roku Sekretariat Komitetu Centralnego uznał budowę Domu Chłopa za niesłuszną²⁹. Centralny Komitet i komitety terenowe zawiesiły działalność, a ludność wiejska zaczęła pytać, „co

się stało z pieniędzmi, dlaczego się nie buduje”³⁰. Pomieszczenia dla instytucji, których siedzibą miał być Dom Chłopa, przewidziano w przeznaczonym do odbudowy Pałacu Kazanowskich³¹.

Realizacja

Problemy z wyborem lokalizacji oraz brak wystarczających funduszy, a przez to decyzji o rozpoczęciu inwestycji, niepokoiły wszystkich, którzy wpłacili pieniądze, i były szeroko dyskutowane przez środowiska ZSL i ZSCh, które nadal czyniły starania o budowę. Szanse na realizację tych planów przyniosły dopiero zmiany polityczne rozpoczęte w 1955 roku.

Zaczęto wtedy rozważać nowe miejsca usytuowania obiektu: plac Teatralny, róg ulic Miodowej i Długiej, ściana wschodnia placu Defilad oraz plac Warecki (od 1957 roku plac Powstańców Warszawy)³². W grudniu 1955 roku Naczelny Komitet Wykonawczy ZSL pozytywnie zaopiniował wybór placu Wareckiego, co uzasadniono najlepszymi warunkami dla programu Domu Chłopa, bliskością ówczesnego placu Stalina, dostępnością usług oraz transportu. Budynek miał również uporządkować okolicę i stymulować jej rozwój³³.

Decyzją Biura Politycznego Komitetu Centralnego PZPR i Prezydium Naczelnego Komitetu Wykonawczego ZSL w 1956 zatwierdzono ostateczną lokalizację przy placu Wareckim, a także wznowiono działalność Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa, którego skład rozszerzono o szereg organizacji³⁴. Przewodniczącym został Stefan Ignar – prezes Naczelnego Komitetu Wykonawczego ZSL, a wiceprzewodniczącym Edmund Pszczółkowski – kierownik Wydziału Rolniczego Komitetu Centralnego PZPR³⁵. Ponownie powołano wojewódzkie, powiatowe, gminne i gromadzkie społeczne Komitety Budowy Domu Chłopa, które zajęły się zbiórką funduszy oraz propagowaniem idei budowy.

Uchwała Prezydium Rządu z grudnia 1956 roku zatwierdziła lokalizację oraz ustaliła warunki budowy, którą powierzono Ministerstwu Gospodarki Komunalnej. Utworzono Zarząd Inwestycji Budowy Domu Chłopa, który od tego czasu współpracował z Centralnym Komitetem³⁶. Decyzją Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów koszt budowy Domu Chłopa miał zostać pokryty w połowie z funduszy zebranych przez Centralny Komitet Budowy Chłopa, a w połowie z budżetu państwa³⁷.

W 1957 roku, na zlecenie Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa w Warszawie, Zarząd Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Architektów Rzeczypospolitej Polskiej ogłosił konkurs zamknięty na projekt Domu Chłopa³⁸. W skład sądu konkursowego weszli przewodniczący Zygmunt Karpiński, sędzia referent Wacław Kłyszewski, Jerzy Kowarski oraz Stanisław Płoski, zastępca naczelnego architekta Warszawy Jan Klewin, sekretarz organizacyjny Olgierd Kaczyński.

Ponadto z ramienia inwestora do sądu powołano podsekretarza stanu w Ministerstwie Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych Wojciecha Piróga, wiceprezesa Komitetu do Spraw Urbanistyki i Architektury Mariana Benko i Juliana Rataja – sekretarza Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa³⁹.

Do udziału w konkursie zostali zaproszeni: Barbara i Stanisław Brukalscy, Romuald Gutt, Bohdan Pniewski, Franciszek Piaścik, Stefan Putowski, Hipolit Rutkowski oraz zespół Tadeusza Iskierki⁴⁰. Ostatecznie nadesłało sześć prac, ponieważ Romuald Gutt wycofał się z konkursu w związku z zaangażowaniem w inne prace i zbyt krótki termin. Sąd konkursowy obradował od 23 do 27 lipca 1957 roku. Otwarcie kopert odbyło się 3 sierpnia 1957 roku, a wystawa pokonkursowa 27 sierpnia. Wybrano projekt Bohdana Pniewskiego i Małgorzaty Handzelewicz-Wacławek⁴¹.

Sytuacja urbanistyczna Domu Chłopa zmusiła projektantów do skoordynowania różnorodnej zabudowy istniejącej lub zatwierdzonej do realizacji. Plac Powstańców Warszawy zdefiniowany był przestrzennie przez trzy elementy: wysoką fasadę budynku Banku Narodowego oraz dwa wysokościowce – Hotel Warszawa (Prudential) i planowany biurowiec Polskiego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych. Projekt zaproponowany przez zespół Pniewskiego i Handzelewicz-Wacławek⁴² był jedynym, który zachował kształt dawnego placu i przewidywał budynek niski – do 17 m. Pozostałe zakładały powiększenie placu i budynek wysoki – do 51 m, który zdaniem sądu nie był zadowalającym rozwiązaniem tematu⁴³.

Sędziowie szukali w pracach indywidualnego charakteru architektury, bryły możliwie wolnostojącej i zwartej. Nie chciano, by funkcja hotelowa dominowała nad społeczną, ważne było wyeksponowanie pomieszczeń o przeznaczeniu ogólnym, np. sali widowiskowej czy pomieszczeń kulturalno-oświatowych. Kładziono nacisk na czytelną i przejrzystą koncepcję wnętrza ułatwiającą orientację w przestrzeni grupom przybywającym do Domu Chłopa. W pracy Handzelewicz-Wacławek i Pniewskiego doceniono skalę⁴⁴, pozostawienie przedwojennego zarysu placu, poprawnie rozwiązana funkcję komunikacyjną, prosty układ funkcjonalny oraz przenikanie się wnętrza przeszkłonej przestrzeni hallu z placem i patio⁴⁵. Werdykt był jednogłośny.

2 sierpnia w OW SARP odbyła się dyskusja na temat prac konkursowych. Wybór sądu nie spotykał się z pełną aprobatą. Dyskutanci zwracali uwagę, że „cierpimy w Warszawie na brak tematów o programie nadającym się na budownictwo wysokie” i widzieli niskim budynkiem Domu Chłopa niewykorzystaną szansę. Lech Tomaszewski uważał, że to sytuacja urbanistyczna, a nie użytkowanie budynku przez ludność wiejską powinna przesądzać o jego wysokości: „[...] leżący budynek [...] nie wydaje się właściwym rozwiązaniem. W tej sytuacji powinien być raczej zastosowany budynek wysoki”. W podsumowaniu przewodniczący Bolesław Szmidt stwierdził, że zachowanie obrysu placu wymagało zastosowania budynku niższego, natomiast gdyby plac został

powiększony, słuszne byłoby zamknięcie go budynkiem wyższym. Ostatecznie ocenił werdykt pozytywnie⁴⁶.

Projekt realizacyjny powstał w spółdzielni Obrys, a do autorów dołączył architekt Wojciech Świątkowski. Po konkursie projekt zasadniczo się zmienił: cały obiekt przesunięto w stronę południową, wyodrębniono hotel dzienny, a salę kinowo-estradową umieszczono na wschodniej części działki⁴⁷.

Wojciech Świątkowski podkreśla, że Pniewski starannie dobierał współpracowników i podwykonawców. Także przy tej realizacji zadbano o odpowiednie kierownictwo i należytą organizację pracy. Budowę wykonało Przedsiębiorstwo Budownictwa Miejskiego Stolica, kierownikami budowy byli inż. Józef Sadłowski i inż. Wł. Zaczyński, a naczelnym inżynierem z ramienia inwestora – inż. W. Galik⁴⁸. Świątkowski tak wspomina pracę przy projekcie: „Projekt techniczny Domu Chłopa opracowywany był w całym czasie jego budowy, bo ciągle coś się działo, dlatego odbywały się bardzo częste spotkania na Skarpie [w pracowni w domu Bohdana Pniewskiego – autorzy] – konferencje przedstawicieli Komitetu Budowy Domu Chłopa i Zarządu Inwestycji. Omawiano funkcjonalne rozwiązania i ewentualnie wprowadzano zmiany w projekcie”⁴⁹.

Budowa nie przebiegała bezproblemowo. 26 lipca 1960 roku Stefan Ignar zlecił Najwyższej Izbie Kontroli (NIK) przeprowadzenie kontroli dotychczasowej działalności finansowej i budowlanej związanej z Domem Chłopa, która trwała do kwietnia następnego roku⁵⁰. Wykazała, że koszty budowy zostały przekroczone dwukrotnie. Tłumaczono to wzrostem cen materiałów budowlanych i robót budowlano-montażowych, jednak kontrolerzy wskazali przede wszystkim na zwiększenie kubatury budynku o około 15 tysięcy m³ oraz trzykrotny wzrost nakładów na wyposażenie wnętrz w porównaniu z ustaleniami w uchwale Prezydium Rządu⁵¹, a także zastosowanie drogich konstrukcji oraz bogatego wystroju plastycznego „[...] niejednokrotnie z ujemnym skutkiem dla efektów użytkowych [...]”⁵². Jako powody opóźnienia budowy wskazano liczne zmiany w projekcie „wynikające głównie z winy projektantów”. Ostrzegano także, że amortyzacja wysokich kosztów inwestycji może wymusić w przyszłości wysokie ceny usług, które nie są wskazane w tego typu obiekcie. W 1961 roku Prezes NIK wystąpił do Ministerstwa Gospodarki Komunalnej o dochodzenie kar umownych od Spółdzielni Projektowo-Kosztorysowej Obrys, od czego jednak odstąpiono. W wyniku nieporozumień inwestorów ze Spółdzielnią prowadzenie dokumentacji przekazano Państwowemu Biuru Projektowo-Kosztorysowemu Projekt⁵³.

Fundamentowanie rozpoczęto w maju 1958 roku, uroczyste wmurowanie kamienia węgielnego odbyło się 20 lipca⁵⁴, a budynek oddano do użytku 8 września 1961 roku – w przeddzień dożynek. Wyposażanie lokali usługowych trwało do Bożego Narodzenia⁵⁵. Zrealizowany obiekt składał się

z dwóch połączonych ze sobą budynków o łącznej kubaturze ponad 63 tysięcy m³ – gmachu głównego i hotelu dziennego. W gmachu głównym o powierzchni 8264 m², na cele usługowo-społeczne przeznaczono 1857 m². W tej części zaprojektowano 320 pokoi hotelowych. W wysokim na 7 kondygnacji hotelu dziennym o powierzchni użytkowej 2052 m² przewidziano 85 pokoi⁵⁶.

Mieszkaniec wsi mógł znaleźć tutaj nie tylko zakwaterowanie, ale i informacje o życiu kulturalnym stolicy oraz jej historii. W pobliżu Domu Chłopa miała znaleźć się poradnia prawna i punkt informacyjny, a w programie funkcjonalnym przewidziano miejsce na sklepy i lokale usługowe. Oprócz zwykłego hotelu zaprojektowano tzw. hotel dzienny – novum w stolicy – czynny od rana do wieczora i przeznaczony dla gości, którzy nie zatrzymują się na noc, ale potrzebują miejsca na odpoczynek. Pomyślano również o podróżnych z dziećmi i postanowiono zorganizować hotelik dziecięcy⁵⁷. W sali kinowo-estradowej planowano nie tylko wyświetlanie filmów, ale również „pokazywanie społeczeństwu dorobku artystycznego zespołów wiejskich”⁵⁸. Pokazy i koncerty miały być dostępne dla gości hotelowych i mieszkańców Warszawy.

Zbyszko Siemaszko, Widok ogólny od pl. Powstańców Warszawy, lata 60. XX wieku, Miesięcznik „Architektura” 1962, SARP

Zbyszko Siemaszko, Główna klatka schodowa, lata 60. XX wieku, Miesięcznik „Architektura” 1962, SARP

Zbyszko Siemaszko, Fragment hallu (widok na recepcję i antresolę), lata 60. XX wieku, Miesięcznik „Architektura” 1962, SARP

Zbyszko Siemaszko, Mozaika we wnętrzu restauracji, lata 60. XX wieku, Miesięcznik „Architektura” 1962, SARP

Zgromadzenie w jednym miejscu tak wielu funkcji wymagało specjalnych rozwiązań architektonicznych i konstrukcyjnych. Projektantom zależało na stworzeniu uniwersalnego wnętrza, w którym różne funkcje będą się przenikać i dawać wrażenie jednej, ogromnej przestrzeni na parterze. Było to możliwe dzięki zastosowaniu poziomego podziału na część usługową i hotelową.

Pierwszą, usługową kondygnację wykonano w konstrukcji żelbetowej projektu Bronisława Kędzierskiego. Na 12 słupach o wymiarach 1,2 m × 2,4 m, o grubości ścianek 20 cm i rozstawie osiowym 10 m, oparto stół – wspornikową konstrukcję belkową z dwiema płytami, dolną i górną, w odstępie 1 m. Pokażne, rozszerzające się ku górze słupy prowadziły pionowe instalacyjne, a te rozgałęziały się w przestrzeni między płytami w szyby przy pokojach hotelowych⁵⁹. Projektant zastosował „konstrukcję mostową”⁶⁰, nieznaną do tej pory w architekturze hotelowej. Na płycie stropu głównego ustawiono stalową konstrukcję bloku hotelowego projektu Wiktora Humięckiego z prefabrykowanymi belkami stropowymi i dachowymi. Parter i kondygnacje hotelowe łączyły trzy otwarte klatki schodowe.

Projektanci czerpali pełnymi garściami ze zdobyczy ówczesnej techniki, a nowatorskie rozwiązania architektoniczne, technologiczne i konstrukcyjne nie tylko wywierały wrażenie na korzystających z gmachu, ale także bardzo ułatwiły jego późniejsze użytkowanie. Wystarczy wspomnieć, że zaplanowanie tak uniwersalnej przestrzeni pozwoliło na zmiany w rozmieszczeniu funkcji i układzie pomieszczeń, co w tym wypadku miało miejsce do zakończenia prac budowlanych⁶¹.

Dom Chłopa był elementem większego założenia planistycznego wschodniej pierzei placu Powstańców Warszawy razem z gmachem Banku Narodowego projektu Bohdana Pniewskiego. Ważny, choć obecnie zupełnie nieczytelny był plac przed wejściem do Domu Chłopa, zamknięty od południa budynkiem banku i od zachodu bryłą hotelu dziennego. Umożliwiał oglądanie budynku z pewnej odległości i w praktyce mógł służyć jako miejsce do organizowania zgromadzeń. Istotnym elementem kompozycyjnym placu Powstańców była planowana przez Pniewskiego mozaika na zachodniej elewacji banku, której miała odpowiadać mozaika podkreślająca wejście do Domu Chłopa. Według Małgorzaty Handzelewicz-Wacławek dekoracja była echem pobytu autora w Wenecji⁶². Ostatecznie wykonano tylko mozaikę wejściową w Domu Chłopa, a po śmierci Pniewskiego Bank Narodowy został wykończony okładziną aluminiową.

Zwarta bryła oraz odcięcie części hotelowej od kulturalno-usługowej miały zapewnić gościom poczucie prywatności z równoczesnym widokiem na miasto. Tak samo tłumaczono użycie wąskich portes-fenêtres. Powtarzalny rytm tworzył charakterystyczny geometryczny wzór i potwierdzał nowoczesność budynku. Falista linia dachu to konsekwencja planowanego sklepienia łupinowego⁶³. Bogata i efektowna architektura miała wywierać wrażenie na przybyszach ze wsi. Symptomatyczne jest wyjaśnienie formy ściany attykowej metaforą „rozkołysanych łąnów zbóż”⁶⁴, co wywołało złośliwe komentarze w prasie. Śmiano się z „domu pod wielbłądem”, „ponętnych wygięć” i „Domu Baby”⁶⁵. Później Pniewski tłumaczył, że chcieli „zastosować tanie, łatwe w produkcji łupiny prefabrykowane, które określiłyby formę dachu. Żerań wykonał je trochę inaczej niż zaprojektowaliśmy...”⁶⁶. Zastosowano duże, niespotykane dotąd w Warszawie szklenia w parterze⁶⁷, część cokołową wykończono kamieniem Zygmunówka, a kondygnacje hotelowe wapieniem Karsy⁶⁸.

Elewacji hotelu dziennego charakter nadaje rytm niewielkich otworów okiennych i zastosowanie dwubarwnego kamienia. Abstrakcyjna, ahistoryczna kompozycja powstała z wapienia Karsy i brunatno-czerwonej Zygmunówki⁶⁹. Zabieg zastosowania dwubarwnego kamienia⁷⁰ w geometrycznym wzorze pojawia się również w twórczości Pniewskiego w projekcie Szkoły Baletowej przy ulicy Moliera 2 w Warszawie z 1952 roku⁷¹.

Wnętrza, projektowane głównie przez Małgorzatę Handzelewicz-Wacławek, miały być przede wszystkim nowoczesne. Najważniejszym dla twórców miejscem był hall wejściowy. Architektka na łamach „Architektury” w 1962 roku pisała:

Hall hotelowy z recepcją, przewidziany na przyjęcia masowych wycieczek, restauracje, bar samoobsługowy, kawiarnia, pomieszczenia klubowe, biblioteka łączą się ze sobą bezpośrednio lub, rozdzielone tylko ścianami szklanymi, dają wrażenie jednej wielkiej przestrzeni. Całkowite przeszklenie wewnętrznych ścian parteru powiększa efekt zamierzonej jednorodności,

włączając do układu przestrzennego „patio” oraz blok od ul. Górskiego, w którym przewidziano halle kina-estrady. Z kawiarni i klubów na antresoli można obserwować całą powierzchnię hallu, restauracji i baru, po drugiej stronie, mając za szybami spektakl wielkomiejskiego ruchu na chodnikach, jezdni ul. Szpitalnej i placu Powstańców. Łączność wzrokową wszystkich wnętrz potęguje jeszcze wspólna i w całości widoczna płaszczyzna sufitu⁷².

Autorzy proponowali mieszkańcom hotelu możliwość udziału w życiu miejskim i okazję do wypoczynku. To pierwsze miało być „pociągającym momentem”⁷³ dla ludzi przybywających ze wsi. Z tego powodu projektanci stworzyli ramy do wspólnej aktywności, integracji, obserwacji i bycia obserwowanym. Przez kumulację wielu funkcji na jednej przestrzeni hall wejściowy był swoistym miastem w mieście.

Architektka łączyła ze sobą różnorodne materiały i na szeroką skalę używała tworzyw sztucznych. Strefa usługowa została wykończona różnymi rodzajami kamieni pochodzenia krajowego, których Pniewski w swoich realizacjach używał bardzo często. Klatka schodowa została wyłożona marmurem Zielona Marianna i Sławniowice⁷⁴. Bardzo ważną rolę w dekoracji pełniły mozaiki. Główne wejście zaznaczone zostało kompozycją projektu Władysława Zycha, a we wnętrzu najważniejszą dekoracją była monumentalna realizacja wykonana przez Hannę i Gabriela Rechowiczów oraz Barbarę Pniewską-Krasińską⁷⁵. Uważana za największą w Polsce, ciągnie się po ścianie przez całą część reprezentacyjną i patio, potęgując wrażenie jednoprzestrzenności. W czasie tworzenia projektu poproszono artystów, aby w ich pracy można było odnaleźć realistyczne fragmenty, które sprawiłyby, że będzie ona przystępna dla odbiorców – są to motywy roślinne i zwierzęce. Mozaika nie jest typowa – zamiast regularnych teser użyto w niej wielobarwnych kawałków szkła, otoczków rzecznych, fragmentów chińskiej porcelany, płytek ceramicznych i kawałków miedzianej blachy, które połączono z freskiem⁷⁶. Dekoracje we wnętrzach i na dziedzińcu dopełniały złożone narożniki budynku. Poza klasycznymi materiałami wykończeniowymi we wnętrzu, na słupach zastosowano lastryko o kruszywie z tłuczonego szkła⁷⁷. Istotnym elementem wyposażenia wnętrza hallu były wiszące na różnej wysokości lampy⁷⁸. Zdecydowano się na zdobione, wykonywane ręcznie kule.

Tadeusz Nyczek w czasopiśmie „Budownictwo Wiejskie” pisał, że „Dom Chłopa powinien ułatwić łączność ludności wiejskiej ze stolicą: z centralnymi władzami organizacji i instytucji społecznych, spółdzielczych i państwowych, a także z życiem kulturalnym Warszawy”⁷⁹. Nowoczesna architektura budynku stała się ramą dla różnych wydarzeń o charakterze kulturalnym, oświatowym i gospodarczym, których odbiorcami mieli być także mieszkańcy Warszawy. Organizowano wystawy sztuki ludowej oraz prezentacje najnowszych osiągnięć w dziedzinie rolnictwa w formie targów, pogadanek i wykładów.

Transformacja

Zarówno idea, jak i historia budowy Domu Chłopa dobrze odzwierciedlają burzliwe początki kształtowania się władzy ludowej w Polsce. Realizacja w okresie zmian politycznych i program sytuują go jako symbol odwilży. Jego charakter był początkowo emancypacyjny i demokratyzujący, a z czasem dołączono do niego funkcję propagandową. Zapewniał mieszkańcom wsi łączność ze stolicą, czym przyczyniał się „w swoim zakresie do umocnienia sojuszu robotniczo-chłopskiego”⁸⁰. Dawał mieszkańcom wsi możliwość zaznajomienia się z kulturą i miastem. Za sprawą monumentalnej architektury masy chłopskie miały pamiętać o swojej doniosłej roli w budowie socjalizmu, a jej nowoczesność traktować jako kierunek, w którym podąża polska wieś.

Po 1989 roku dawny Dom Chłopa stał się własnością sieci hoteli Gromada i znacząco przeobraził. Przebudowy budynku miały miejsce od początku jego funkcjonowania. Zmiany użytkowników, prawa budowlanego, inne potrzeby i wyzwania wymagały nowej architektury⁸¹.

Widok ogólny Hotelu Gromada, 2019, zdjęcie autorów

Fragment mozaiki w sali konferencyjnej, 2019, zdjęcie autorów

Malowidło w hallu, 2019, zdjęcie autorów

W latach dziewięćdziesiątych nastąpiła seria drobnych przekształceń z powodu zmian właścicieli lokali usługowych. Na elewacjach pojawiły się nowe szyldy, wejścia, schodki i afisze. Zamierzona w 1990 roku rozbudowa od strony ulicy Górskiego, autorstwa niemieckiej firmy HODAK-BAU⁸² według projektu jugosłowiańskich architektów, zaowocowała remontem elewacji – drewniane portes-fenêtres wymieniono na okna z PCV z ciężkim profilem oddzielającym część ruchomą od nieruchomej. W 1994 roku Małgorzata Handzelewicz-Wacławek z synem Jakubem Wacławkiem opracowali projekt modernizacji elewacji. Został zrealizowany dopiero w 1996 roku wraz z wymianą stolarki⁸³ oraz zabudową podcienia na rogu ulicy Górskiego i Szpitalnej⁸⁴. W 1997 roku zrealizowano projekt Agencji Projektowej A-4⁸⁵, na parterze powstało Centrum Kongresowe. Przeprowadzono gruntowną przebudowę wnętrza: z hallu wydzielono trzy sale konferencyjne,

a kuchnię, zaplecze i salę restauracyjną przeniesiono do piwnicy. Obniżono poziom istniejących piwnic, zamontowano stropy podwieszone w systemie Nida Gips i Thermatex z zamontowanym oświetleniem i czujkami przeciwpożarowymi. Wymieniono posadzki, a w salach konferencyjnych położono wykładzinę. Zasadniczym powodem zmian była kwestia ochrony przeciwpożarowej budynku i konieczność zastosowania materiałów trudnozapalnych i ognioodpornych – od kilku lat obiekt nie spełniał wymogów prawnych⁸⁶, ale w opinii dotyczącej przebudowy wymieniono również „podniesienie estetyki pomieszczeń”⁸⁷. W konsekwencji zupełnie zatracone zostało wrażenie jednorodności i oraz przenikania się wnętrza i zewnątrz, a mozaika Rechowiczów i Pniewskiej znalazła się w mniejszych pomieszczeniach, co znacząco zmieniło jej odbiór. Technika stosowana przez artystów oraz brak konserwacji doprowadziły do utlenienia się materiałów wykończeniowych i odbarwień. Kilka lat później skuto mozaikę w portalu wejściowym.

W latach 2001–2003 na placu przed wejściem powstał nowy budynek hotelowy⁸⁸ zaprojektowany przez Autorskie Biuro Projektowe A-4⁸⁹. Autorzy tak piszą o swoim projekcie:

Nowo projektowany budynek został funkcjonalnie połączony z istniejącym hotelem przeszklonym łącznikiem, który obejmuje główne wejście do istniejącego hotelu oraz wejście do nowo projektowanej części bankowej. Przezroczyste, niewidoczne przegrody mają za zadanie stworzyć komfort swobodnego poruszania się pomiędzy dwoma obiektami, a jednocześnie być prawie niezauważalnym elementem dla użytkownika. Parterowy łącznik od ulicy Wareckiej w półokrągłej formie akcentuje wejście na schody prowadzące w kierunku obiektu istniejącego. Łupinowy kształt przekrycia pasażu i kondygnacji technicznej nawiązuje formą do falującego przekrycia na istniejącym budynku, starając się podkreślić jednorodną funkcję obu obiektów⁹⁰.

Projekt budził spore wątpliwości. Jakub Waclawek, syn nieżyjącej wówczas Małgorzaty Handzelewicz-Waclawek, napisał w tej sprawie do Jerzego S. Majewskiego, autora tekstu *Pudłem w Pniewskiego*⁹¹, a list przekazał do wiadomości Wydziału Architektury Gminy Centrum dzielnicy Śródmieście. Krytykuje rozbudowę za skalę niedostosowaną do otoczenia, zabudowę znacznej części placu Powstańców Warszawy, zasłonięcie głównej elewacji Domu Chłopa, co skutkuje zmianą percepcji bryły budynku oraz „użycie pretensjonalnego przeszklenia o łupinowej formie” jako łącznika obu obiektów⁹². Sprawa rozbudowy Domu Chłopa nie wzbudziła wtedy szerszego zainteresowania w środowisku architektów i historyków, co było najprawdopodobniej spowodowane brakiem uznania dla architektury powojennej.

Działalność Domu Chłopa, która w okresie Polski Ludowej była mniej lub bardziej zgodna z przyjętą na początku wieku XX ideą, została przerwana. Gmach będący nie tylko hotelem, ale także instytucją modernizującą polską wieś został sprywatyzowany bez odszkodowania dla organizacji, które kilkadziesiąt lat wcześniej zainicjowały i przeprowadziły zbiórkę pieniędzy na

jego powstanie, oraz potraktowany z całą brutalnością transformacji i neoliberalnej gospodarki wolnorynkowej. Obecny właściciel nie zrezygnował całkowicie ze stuletniego dziedzictwa idei – głównym elementem dekoracyjnym zmniejszonego hallu jest radosne malowidło przedstawiające scenę wiejskiej zabawy; dopełniają je mniejsze, inspirowane quasi-ludowymi wycinankami. Wystrój restauracji sięga do podhalańskich wzorców, ocierając się o styl przydrożnych karczm. Instytucja, której celem była modernizacja polskiej wsi, ustąpiła miejsca Hotelowi Gromada, który szuka swojej chłopskiej tożsamości w dekoracjach balansujących między kiczem a skansenem⁹³.

Bibliografia

Budujemy Dom Chłopa. Centralny Komitet Budowy Domu Chłopa, Warszawa 1951.

Chłopski Dom w Warszawie. Informator. Centralny Komitet Budowy Domu Chłopa w Warszawie, Warszawa 1960.

Czapelski, Marek. *Bohdan Pniewski – warszawski architekt XX wieku*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.

Leśniakowska, Marta. *Architektura w Warszawie. Lata 1945–1965*. Arkady, Warszawa 2003.

Rottermund, Andrzej. *Bohdan Pniewski 1897–1965*. Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1967.

Giergoń, Paweł. *Mozaika warszawska. Przewodnik po plastyce w architekturze stolicy 1945–1989*. Muzeum Powstania Warszawskiego, Warszawa 2014.

Borkowski, Zygmunt. *O dom ludowy*. „Zaranie” 1912, nr 36.

Czerwiński, Aleksy. *Dom Chłopa*, „Stolica” 1 października 1961, nr 40.

Grabowski, Jerzy. *Pałace czy budynki mieszkalne. Dyskusja wokół Domu Chłopa i Domu Robotnika*. „Stolica” 1946, nr 2.

Handzelewicz-Wacławek, Małgorzata. *Dom Chłopa w Warszawie*. „Architektura” 1962, nr 1.

Hotel Gromada w Warszawie. <http://www.gromada.pl/hotel-warszawa-centrum> (dostęp 20.09.2019).

Hotele Gromady. „Architektura & Biznes” 2000, nr 5.

Józef, nauczyciel ludowy. *Sprawa domu ludowego w Warszawie*. „Zaranie” 1913, nr 1.

Kaczyński, Olgierd. *Konkurs na „Dom Chłopa” w Warszawie*. „Architektura” 1958, nr 6.

Majewski, Jerzy S. *Pudłem w Pniewskiego!*. „Gazeta Wyborcza – Gazeta Stołeczna”, 11.05.2000.

Nocznicki, Tomasz. *Domy Ludowe*, „Zaranie” 1911, nr 50.

Nyczek, Tadeusz. *Dom Chłopa w Warszawie*. „Budownictwo Wiejskie” 1960, nr 11.

Rostropowicz, Bohdan. *Chłopi będą mieli swój dom w Warszawie*, „Stolica” 1959, nr 22 (31.05).

archiwalia

Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Związek Samopomocy Chłopskiej. Zarząd Główny w Warszawie: 2/160/0/2/137, 2/160/0/2/825, 2/160/0/2/826, 2/160/0/2/827.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Biuro Naczelnej Rady Odbudowy Warszawy i Rady Głównej Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy w Warszawie: 2/392/0/3/326.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Stowarzyszenie „Dom Chłopa” w Warszawie: 2/1136/0/1/1, 2/1136/0/1/2.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Naczelna Izba Kontroli w Warszawie: 2/1154/0/5/22_176, 2/1154/0/16/34_223, 2/1154/0/16/34_410.

Archiwum domowe Jakuba Waclawka. Maszynopis wspomnień M. Handzelewicz-Waclawek.

Muzeum Narodowe w Warszawie. Dział Rysunku Polskiego: rysunki projektowe i konkursowe Domu Chłopa.

Urząd Dzielnicy m. st. Warszawy (Wydział Architektury i Budownictwa). Zespół dokumentów dotyczących Domu Chłopa: 2772, 2773, 2774, 5154, 5371, 5857.

1. Tekst jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego przez autorów na konferencji *Rozpoznać przeszłość w teraźniejszości – Ochrona dziedzictwa w XXI wieku* zorganizowanej przez Akademickie Koło Studentów Ochrony Dóbr Kultury Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniach 12 i 13 kwietnia 2019 w Krakowie. Serdecznie dziękujemy panu prof. Waldemarowi Baraniewskiemu za cenne rady i wsparcie, a także państwu Łucji i Wojciechowi Świątkowskim oraz panu Jakubowi Waclawkowi za rozmowę i możliwość wglądu w domowe archiwa. ↩
2. Tomasz Nocznicki, *Domy Ludowe*, „Zaranie” 1911, nr 50, s. 1181. ↩
3. Zygmunt Borkowski, *O dom ludowy*, „Zaranie” 1912, nr 36, s. 894. ↩

4. Sprawozdanie z działalności Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia 18 marca 1964 roku, Archiwum Akt Nowych (AAN), 2/392/0/3/326. ↵
5. Józef, nauczyciel ludowy, *Sprawa domu ludowego w Warszawie*, „Zaranie” 1913, nr 1, s. 16. ↵
6. Cyt. za: ibidem, s. 16. ↵
7. *Budujemy Dom Chłopa*, Centralny Komitet Budowy Domu Chłopa, Warszawa 1951, s. 1–2, AAN, 2/160/0/2/825. ↵
8. Ibidem, s. 2. ↵
9. Problematyka budowy domów ludowych wiąże się w okresie międzywojennym z próbami stworzenia sieci uniwersytetów ludowych na podstawie wzorców aplikowanych z Danii. Pisze o tym m.in. Marta Leśniakowska w książce *Architekt Jan Koszczyc Witkiewicz i budowanie w jego czasach*, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1998. ↵
10. Ibidem, s. 2–3. ↵
11. Sprawozdanie z działalności Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia 18 marca 1964 roku, AAN, 2/392/0/3/326. ↵
12. Tezy Związku Samopomocy Chłopskiej do programu Domu Chłopa z dnia 15 lutego 1947 roku, AAN, 2/392/0/3/326. ↵
13. Na podstawie wytycznych ZSCh z dnia 6 czerwca 1951 roku można wnioskować, że planowana była biblioteka (z księgozbiorem obejmującym zagadnienia zawodowo-rolnicze oraz społeczno-kulturalne wsi) oraz ośrodek planowania, metodyki i zaopatrzenia bibliotek gromadzkich. Zakres działalności miał obejmować: możliwość korzystania stacjonarnego, wysyłki książek do ośrodków szkoleniowych, placówek kulturalnych, oświatowych oraz działaczy społecznych na wsi. Jej rozbudowany program należy postrzegać jako element szerszego planu modernizacji polskiej wsi, obejmującym walkę z analfabetyzmem. W skład Głównej Komisji Społecznej do Walki z Analfabetyzmem wszedł m.in. prezes ZSCh Józef Ozga-Michalski; zob. AAN, 2/160/0/2/137. ↵
14. Protokół z posiedzenia Komisji Technicznej Budowy „Domu Chłopa” z dnia 21 grudnia 1946 roku, AAN, 2/392/0/3/326. Za podstawę zjazdów przyjęto liczbę 1000 osób, przewidywano możliwość wyżywienia nawet dla 1500 osób. ↵
15. Tezy Związku Samopomocy Chłopskiej do programu Domu Chłopa z dnia 15 lutego 1947 roku, AAN, 2/392/0/3/326. ↵
16. Największa z 250 miejscami oraz dwie po 80 miejsc. ↵
17. Tezy Związku Samopomocy Chłopskiej do programu Domu Chłopa z dnia 15 lutego 1947 roku, AAN, 2/392/0/3/326. ↵
18. AAN, 2/392/0/3/326. Zapytania wysłano między innymi do Ludowego Instytutu Kultury, Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych, Towarzystwa Burs i Stypendiów, Wiejskiej

Spółdzielni Kinematograficznej. ↵

19. Sprawozdanie z działalności Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia 18 marca 1964 roku, AAN, 2/392/0/3/326. ↵
20. Materiały na temat konkursu zob. AAN, 2/392/0/3/326. Do konkursu zaproszeni zostali: Wojciech Onitzch, Franciszek Piaścik, Stanisław Serafin, Tadeusz Ptaszycki, Janusz Szablowski, Stanisław Baran oraz Stefan Tworkowski. W skład sądu konkursowego wchodził: przewodniczący NROW Marian Spychalski, przewodniczący Komitetu Wykonawczego NROW Jerzy Grabowski, dwaj przedstawiciele Komitetu Domu Chłopa: Stanisław Janusz i Feliks Bizowski, oraz wybrani przez uczestników konkursu sędziowie koleżeńscy: Bohdan Pniewski, Stanisław Brukalski, Jerzy Hryniewiecki i Zygmunt Skibniewski. ↵
21. Protokół nr 1 z posiedzenia Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa z dnia 16 grudnia 1950 roku, AAN, 2/160/0/2/827. ↵
22. Ibidem. Zdaniem członka NKW ZSL Stefana Ignara ich obecność negatywnie wpływała na odbiór inwestycji jako społecznej. ↵
23. Protokół nr 1 z posiedzenia Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa z dnia 16 grudnia 1950 roku, AAN, 2/160/0/2/827. ↵
24. Program akcji propagandowo-zbiórkowej na 1951 rok, AAN, 2/160/0/2/827. ↵
25. *Budujemy...*, op. cit., s. 1, AAN, 2/160/0/2/825. ↵
26. Ibidem. ↵
27. Notatka dołączona do Uchwały Prezydium Naczelnego Komitetu Wykonawczego Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w sprawie budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia 13 grudnia 1955 roku. ↵
28. Notatka dołączona do Uchwały Prezydium Naczelnego Komitetu Wykonawczego Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w sprawie budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia 13 grudnia 1955 roku. ↵
29. Materiały do protokołu Sekretariatu KC 13 lutego 1953 roku, Archiwum Państwowe w Warszawie (APW), archiwum Józefa Sigalina, teczka 387, za: Marek Czapelski, *Bohdan Pniewski – warszawski architekt XX wieku*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 261. ↵
30. Notatka dołączona do Uchwały Prezydium Naczelnego Komitetu Wykonawczego Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w sprawie budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia 13 grudnia 1955 roku. ↵
31. Marek Czapelski, op. cit., s. 261. ↵
32. Notatka dołączona do Uchwały Prezydium Naczelnego Komitetu Wykonawczego Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w sprawie budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia

13 grudnia 1955 roku. ↵

33. Ibidem; Sprawozdanie z działalności Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia 18 marca 1964 roku, AAN, 2/392/0/3/326. ↵
34. Sprawozdanie z działalności Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia 18 marca 1964 roku, AAN, 2/392/0/3/326. ↵
35. Ibidem. ↵
36. Uchwała Prezydium Rządu nr 789 z dnia 13 grudnia 1956 roku, cyt. za: Marek Czapelski, op. cit., s. 261. ↵
37. Sprawozdanie z działalności Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia 18 marca 1964 roku, AAN, 2/392/0/3/326. ↵
38. „Komunikat SARP” 1957, nr 8 (32), s. 20, za: *Fragmenty stuletniej historii. 1899–1999*, t. 2, red. Tadeusz Barucki, Oddział Warszawski SARP, Warszawa 2001, s. 312. ↵
39. Protokół z drugiego posiedzenia Sądu Konkursowego na budynek Domu Chłopa w Warszawie, AAN/2/160/0/2/827. Szerzej konkurs opisuje Olgierd Kaczyński w sprawozdaniu *Konkurs na „Dom Chłopa” w Warszawie*, „Architektura” 1958, nr 6, s. 239. ↵
40. Ibidem, s. 239. ↵
41. Protokół z drugiego posiedzenia Sądu Konkursowego na budynek Domu Chłopa w Warszawie, AAN, 2/160/0/2/827. ↵
42. Olgierd Kaczyński, op. cit., s. 239. Autorami projektu konkursowego byli Bohdan Pniewski i Małgorzata Handzelewicz-Wacławek przy współpracy Janiny Podoleckiej, Piotra Girarda, Jerzego Leszczyńskiego i Andrzeja Szucha. Konstrukcje zaprojektował inż. Bronisław Kędziński, a instalacje sanitarne inż. Jerzy Siwiński. ↵
43. Ibidem. ↵
44. Muzeum Narodowe w Warszawie (MNW), nr inw. Rys. Pol. 20989, Rys. Pol. 20991. Wśród szkiców koncepcyjnych projektu w zbiorach MNW znajdują się i takie, które wskazywałyby, że również Małgorzata Handzelewicz-Wacławek i Bohdan Pniewski rozważali na początku zastosowanie budynku wysokiego. ↵
45. Olgierd Kaczyński, op. cit., s. 239. ↵
46. Protokół z dyskusji zorganizowanej przez OW SARP na temat prac konkursowych Domu Chłopa w Warszawie w dniu 2 sierpnia 1957 roku, AAN, 2/160/0/2/827. ↵
47. Projekt sali został przeznaczony do późniejszej realizacji. W sprawozdaniach finansowych do 1964 roku przewija się zapis o kwocie przeznaczonej na realizację. Projekt *Dom Chłopa Kino-Estrada* złożono w Biurze Naczelnego Architekta Warszawy i ostatecznie go nie zrealizowano. ↵
48. Małgorzata Handzelewicz-Wacławek, *Dom Chłopa w Warszawie*, „Architektura” 1962, nr 1, s.

3. ↵

49. Rozmowa autorów z Wojciechem Świątkowskim. ↵
50. Materiały na temat kontroli budowy i działalności Domu Chłopa, AAN, 2/1154/0/5/22_176, 2/1154/0/16/34_223, 2/1154/0/16/34_410. ↵
51. Uchwała Prezydium Rządu z dnia 13 grudnia 1956 roku, cyt. za: Sprawozdanie z działalności Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia 18 marca 1964 roku, AAN, 2/392/0/3/326. ↵
52. Materiały na temat kontroli budowy i działalności Domu Chłopa, AAN, 2/1154/0/5/22_176. ↵
53. Nastąpiło to już po oficjalnym oddaniu budynku. ↵
54. „Biuletyn Informacyjny”, nr 1, Centralny Komitet Budowy Domu Chłopa w Warszawie, Warszawa 1958, AAN, 2/1136/0/1/2. ↵
55. APW, Centralny Komitet Budowy Domu Chłopa,teczka 201, za: Marek Czapelski, op. cit., s. 263. Liczne kopie rozmaitych sprawozdań i wycinków prasowych pozwalają zweryfikować te daty. ↵
56. Małgorzata Handzelewicz-Waławek, *Dom Chłopa w Warszawie*, „Architektura” 1962, nr 1, s. 3. ↵
57. Ibidem. ↵
58. Ibidem. ↵
59. Ibidem. ↵
60. Wojciech Świątkowski podczas rozmowy kilkakrotnie podkreślał innowacyjność i lekkość konstrukcji zastosowanej przez Kędzierskiego. ↵
61. Aleksy Czerwiński, *Dom Chłopa*, „Stolica” 1961, nr 40 (1.10), s. 2. ↵
62. Zapiski Małgorzaty Handzelewicz-Waławek, w archiwum domowym Jakuba Waławka. ↵
63. Marek Czapelski, op. cit., s. 265. Czapelski widzi w sposobie komponowania elewacji inspirację włoską architekturą luksusową lat pięćdziesiątych. ↵
64. *Chłopski Dom w Warszawie. Informator.*, Centralny Komitet Budowy Domu Chłopa w Warszawie, Warszawa 1960, s. 9. Według Czapelskiego pomysł ten musiał wyjść od Bohdana Pniewskiego. Sformułowanie było wielokrotnie powtarzane, a inspiracje naturą i obecność porównania we wspomnieniach rodzinnych potwierdzają Wojciech Świątkowski i Jakub Waławek. ↵
65. Władysław Kopaliński, *Pedagogika od święta*, „Nowa Kultura” 1961, nr 2, s. 5, za: Marek Czapelski, op. cit., s. 267. ↵
66. Ibidem. Ostatecznie w budynku nie zastosowano sklepień łupinowych, a falista linia dachu jest elementem tylko dekoracyjnym. ↵
67. Łucja i Wojciech Świątkowscy wspominają, że zastosowanie dużych przeszkleń – szyb o wymiarach 3 × 3 m było odważnym posunięciem ze strony Bohdana Pniewskiego. Szklenie

- zachwycało oglądających, ale dość szybko szyby zaczęły pękać przez błędy technologiczne i musiano wymienić je na nowe. ↵
68. Małgorzata Handzelewicz-Waławek, op. cit., s. 3. ↵
69. Marek Czapelski, op. cit., s. 263–264. ↵
70. W zapiskach Małgorzata Handzelewicz-Waławek wspomina, że Pniewski przez lata walczył ze zjawiskiem wybarwiania się dwukolorowych elewacji kamiennych, tzw. płakania kamienia ciemniejszego, co miało miejsce również w przypadku Domu Chłopa. ↵
71. Wspomina o tym Jakub Waławek. ↵
72. Małgorzata Handzelewicz-Waławek, op. cit., s. 3. ↵
73. Ibidem. ↵
74. Ibidem. ↵
75. Ibidem. ↵
76. Zob. Paweł Giergoń, *Mozaika warszawska. Przewodnik po plastyce w architekturze stolicy 1945–1989.*, Muzeum Powstania Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 156. ↵
77. W późniejszych latach słupy znajdujące się w części restauracyjnej zostały również udekorowane mozaiką. Było to niezgodne z poglądem autorów projektu, którzy uważali, że nie należy dekorować elementów konstrukcyjnych. Zwrócił nam na to uwagę Jakub Waławek. ↵
78. Łucja Świątkowska opowiadała, że Pniewski własnoręcznie wykonał pierwsze egzemplarze. ↵
79. Tadeusz Nyczek, *Dom Chłopa w Warszawie*, „Budownictwo Wiejskie” 1960, nr 11, s. 12. ↵
80. Podziękowanie ludności wiejskiej, organizacjom, instytucjom, działaczom – uchwała Centralnego Komitetu Budowy Domu Chłopa w Warszawie z dnia 18 marca 1964 roku, AAN, 2/392/0/3/326. ↵
81. Urząd Dzielnicy Śródmieście m. st. Warszawy, Wydział Architektury i Budownictwa (UDŚ), 2773, 2774. W materiałach przechowywanych w Urzędzie Dzielnicy Śródmieście znajdują się liczne zrealizowane i niezrealizowane projekty. ↵
82. Dom International. Hotel Dom Chłopa – Warszawa, Berlin 1990, UDŚ, 2773. Projekt konsultowany był z Małgorzatą Handzelewicz-Waławek. ↵
83. Opinia techniczna o stanie elewacji Domu Chłopa, UDŚ, 2773. W czerwcu 1989 roku wystawiono opinię w sprawie stanu technicznego elewacji na budynku. Stan kamienia Karsy zostaje oceniony jako dobry, natomiast okładzina z Zygmontówki została zniszczona przez warunki atmosferyczne. Stwierdzono znaczne odspojenie płyt i nakazano zabezpieczyć miejsca przeznaczone na pobyt ludzi oraz zalecono dalsze badania. ↵
84. Projekt rozbudowy Domu Chłopa, 1996, projekt modernizacji elewacji, 1994, UDŚ, 2774. ↵
85. Projekt aranżacji wnętrz, UDŚ, 2774. ↵

86. We wrześniu 1994 roku Komenda Rejonowa Państwowej Straży Pożarnej w Warszawie przeprowadziła czynności kontrolno-rozpoznawcze w zakresie przestrzegania przepisów o ochronie przeciwpożarowej. Stwierdzono liczne nieprawidłowości i zgłoszono je do Dyrektora Zarządu Dzielnicy Śródmieście, UDŚ, 2774. ↵
87. UDŚ, 2774. Do projektu rozbudowy dołączono jest opinia rzeczoznawcy ds. zabezpieczeń przeciwpożarowych. ↵
88. Jakub Waclawek w rozmowie zaznacza, że Małgorzata Handzelewicz-Waclawek proponowała właścicielom Hotelu Gromada wykonanie projektu rozbudowy na działce od ulicy Górskiego. Ostatecznie zdecydowano się na nowosądecką pracownię projektową A-4 i inną lokalizację nowej części. ↵
89. *Hotele Gromady*, „Architektura & Biznes” 2000, nr 5, s. 46–47. ↵
90. Decyzja rozbudowa Domu Chłopa, Decyzja na użytkowanie, Projekt budowlany, Projekt wykonawczy – zamienny 2. Architektura, UDŚ, 5877. ↵
91. Jerzy S. Majewski, *Pudłem w Pniewskiego!*, „Gazeta Wyborcza –Gazeta Stołeczna”, 11.05.2000. ↵
92. Jakub Waclawek opisuje w liście kolejne przebudowy Domu Chłopa. ↵
93. Dawny Dom Chłopa został wpisany do Gminnej Ewidencji Zabytków dnia 24 lipca 2012 roku. Znalazł się także na liście kilkudziesięciu modernistycznych obiektów, które powinny znaleźć się w Rejestrze zabytków, opublikowanej 1 marca 2016 roku przez Michała Krasuckiego – Stołecznego Konserwatora Zabytków. Piotr Bakalarski, *Te budynki mają być chronione. Długa lista Krasuckiego*, 1.03.2016, <https://tvnwarszawa.tvn24.pl/informacje,news,te-budynki-maja-byc-chronione-dluga-lista-krasuckiego,195080.html> (dostęp 20.09.2019). ↵

Adam ParolORCID

Student historii sztuki na Wydziale Zarządzania Kulturą Wizualną Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.

Anna Helena PrzybyłaORCID

Inż. arch., studentka historii sztuki na Wydziale Zarządzania Kulturą Wizualną Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie i architektury na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej. Interesuje się społecznymi i kulturowymi aspektami funkcjonowania architektury w XX i XXI wieku. Działa w ramach organizacji i inicjatyw studenckich.

ISSN 2450-1611